

Олександр Астаф'єв

ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА АДАМА МІЦКЕВИЧА ЯК ДІАЛОГ КУЛЬТУР*

XIX ст. ознаменувалося в європейських літературах появою геніальних поетів, кожен із яких "отверз уста" своїй нації і відкрив нову епоху в духовному житті людства. У Німеччині це був Й.-В.Гете, який у трагедії "Егмонт" сміливо й широко змалював боротьбу нідерландців за звільнення від іспанського гніту, а у "Фаусті", найвеличнішому творінні поетичного духу, зобразив не лише німецьке суспільство, а й усе людство, його безупинний поступ до вищих форм свідомості й життя: від страху перед природою до панування над нею, від нерозумного та несправедливого суспільного ладу до оновлення світу завдяки спільній праці вільних людей. Слідом за Й.-В.Гете спалахнув бунтівний талант Г.Гейне з його "Подорожніми картинками", "Сілезькими ткачами" і чудовою поемою "Німеччина. Стара казка". Англію сколихнула волелюбна поезія Дж.Байрона, який дав світові "Паломництво Чайльд Гарольда", "Шільйонського в'язня", "Манфреда", "Каїна" та інші твори. На захист інтересів ірландського народу самовіддано виступив П.-Б.Шеллі, автор памфлетів, трактатів і поем, зокрема таких як "Королева Маб", "Повстання Ісламу", "Звільнений Прометей", трагедія "Ченчі". Славетну сторінку в історію французької та світової літератури вписав В.Гюго, чия передмова до драми "Кромвель" стала маніфестом французьких романтиків, а романи "Собор Паризької Богоматері", "Відплата", "Знедолені", "Трудівники моря", "Людина, що сміється" розповіли жорстоку правду про поневолення людей. У російській культурі заявив про себе О.Пушкін, з-під пера якого, крім блискучих поезій (згадаймо оду "Вольність"), вийшли такі величні твори, як поема "Кавказький бранець", роман "Євгеній Онегін", п'єса "Борис Годунов", повість у віршах "Мідний вершник". В Україні до "духовної влади" прийшов геніальний Т.Шевченко, чий гнівні вірші й поеми, такі як "Гайдамаки", "Сон", "Кавказ", "Єретик", "І мертвим, і живим...", "Великий льох" та інші проїняті осудом соціальної несправедливості та глибоким співчуттям до знедолених. Слідом за Т.Шевченком в літературу прийшли І.Нечуй-Левицький, І.Франко, М.Коцюбинський, В.Стефаник, Леся Українка.

У цій могутній сім'ї гігантів, у цьому найяскравішому сузір'ї блискучих майстрів слова постає геній видатного польського поета, борця за щастя й волю народу А.Міцкевича. І.Франко писав: "У своїй письменницькій діяльності він виявляв велику різносторонність духовних інтересів, незвичайну силу вислову та пластику поетичного малювання, при тім як чоловік він був людиною високоморальною"¹. Його "Балади і романси", "Кримські сонети", "Гражина", "Конрад Валленрод", "Поминки", "Пан Тадеуш" увійшли до золотого фонду світової літератури. Волею Божого промыслу А.Міцкевич, як і Т.Шевченко, постав якраз на зорі формування нації (польської) як виразник національного духу, як естетичний законодавець провідних тем і мотивів, що їх пізніші поети лише увиразнюватимуть і

¹ Доповідь, виголошена 8 березня ц.р. перед студентами Сорбонни.

² Франко І. Адам Міцкевич // Франко І. Збір творів: У 50 т. — К., 1983. — Т.39. — С.256.

доповнюватимуть. Як і Т.Шевченко, А.Міцкевич виступив духовним батьком своєї нації, створив для неї живу образну мову.

Творчість Т.Шевченка та А.Міцкевича багато в чому можна порівнювати, розглядати як діалог української та польської культур, адже, як писав М.Бахтін, "культура лише в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше"².

Українська література, відкрита, як і будь-яка інша, для зовнішніх впливів, сприйняла творчість А.Міцкевича як явище новаторське, витворивши при цьому образ поета, магію якого відчув на собі і Т.Шевченко, і його послідовники. Хоча Т.Шевченко гостро засуджував польсько-шляхетську експансію в Україну й визискувачів-езуїтів, він водночас підтримував ідею польсько-українського діалогу культур, наголошуючи на здатності кожної з них подивитися на себе збоку, бути відкритою для інших. Про це, зокрема, йдеться в його вірші "Полякам":

Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай³.

Українсько-польські взаємини в ідеалі бачаться Т.Шевченкові "тихим раєм", ідилією, в основі якої лежить бажання запобігти будь-якому конфліктові між двома народами. Не важко завважити, що автор виступає тут прихильником ідеї усунення конфліктів, особливо у сфері геополітики; їм на зміну мають прийти дух свободи, прагнення до демократії й захисту нездолених.

На цьому ґрунтуються особисті контакти Т.Шевченка з польськими побратимами. Він, як відомо, підтримував тісні зв'язки з літературно-мистецьким гуртком Р.Подберезького-Друцького в Петербурзі (Я.Барщевський, Т.Лада-Заблоцький, Я.Юркевич, А.Марцінковський, З.Фіш), дружив на засланні та опісля з поляками Бр.Залеським (до речі, вірш "Полякам" у львівському виданні "Поезії Тараса Шевченка" 1867 р. (т.1) називався "Ляхам. Бр. Залеському", з цією ж присвятою він поширювався в деяких рукописних виданнях), Е.Желіговським, З.Сераковським; був небайдужим до польської культури, захоплювався поезією Б.Залеського, Е.Желіговського (Антонія Сови), мазурками Шопена. За спогадами Ю.Беліни-Кенджицького, "Шевченко по-польськи говорив добре й правильно, лише іноді вживав українські фрази", "в поляків цінував він висоту манер, гуманні почування... та любов і безмежне пожертвування ідеї вольності"⁴. Бр. Залеський також писав, що "Шевченко добре говорив по-польськи, Міцкевича, Залеського, а почасті й Красінського не одну річ умів на пам'ять, але писати по польськи не осмілювався"⁵.

Десь ще з 1830-х років, якщо не раніше, Т.Шевченко знайомиться з поезією А.Міцкевича, а восени 1843 р. в Іскрівцях на Лубенщині в будинку О.Афанасьєва-Чужбинського він з господарем дому "довго сиділи" й "читали" "Дзяди" та інші твори. У своїх спогадах О.Афанасьєв-Чужбинський зазначає, що до Міцкевича український поет "відчував якийсь особливий потяг... Читаючи прекрасні переклади Міцкевича з Байрона, він завжди приходив у захоплення від "Доброї ночі" з "Чайльд Гарольда". Справді, п'єса ця не поступається перед оригіналом і вилася у поета гармонійними і симпатичними віршами. Тарас Шевченко довгий час любив повторювати строфу:

² Бахтін М. Естетика словесного творчства. — М., 1979. — С.384.

³ Шевченко Т. Твори: У 5 т. — К., 1970. — Т.2 — С.47.

⁴ Беліна-Кенджицький Ю. У Шевченка в Києві 1846 р. // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982. — С.154.

⁵ Залеський Б. З нотаток до листів Шевченка // Там само. — С. 250.

Sam jeden błędząc po swiecie szerokim,
Pędę życie tułacze,
Czegoż mam płakać, za kim i po kim,
Kiedy nikt po mnie nie płacze?

Кілька разів брався він до перекладу ліричних п'єс Міцкевича, але ніколи не закінчував і рвав на дрібні шматочки, щоб і згадки не лишилось. Деякі вірші виходили дуже вдало, але тільки-но якийсь здавався йому важким і неточним, Шевченко кидав і знищував усі попередні строфи.

— Мабуть, сама доля не хоче, — казав, бувало, — щоб я перекладав людські пісні⁶.

У 1847 р. Т.Шевченко через кирило-мефодіївського “братчика” М.Савича передав А.Міцкевичу список “Кавказу”, в якому явно відчутний перегук із додатком до III частини поеми польського автора “Поминки”. Чи дійшов твір до адресата — невідомо. А.Міцкевич жодним словом не згадує Т.Шевченка ані в листах, ані у творах, ані в лекціях зі слов'янської літератури, які він читав у 1840—1844 рр. у College de France в Парижі. У листі до Бр. Залеського Т.Шевченко цитує рядки з російського перекладу касиди А.Міцкевича “Фарис”: “отдыхаю, повторяя стих великого поэта: “мало воздуха всей Аравии наполнить мою собственную грудь”, висловлює захоплення піснями Вайделоти: “О, как бы мне хотелось теперь поговорить с тобою... послушать, как ты читаешь песни Вайделоты!”⁷.

Про вплив творчості А.Міцкевича на Т.Шевченка й українську літературу загалом написано чимало, скажімо, можна було б послатися на авторитетні праці М.Петрова, М.Дашкевича, І.Франка, Б.Лепкого, С.Смаль-Стоцького, П.Зайцева, Ю.Бойка-Блохина, Г.Вервеса та ін.⁸ У книжці Є.Нахліка “Доля — los — судьба. Шевченко і польські та російські романтики” (Л., 2003) лейтмотивом проводиться думка, що поезія А.Міцкевича — це своєрідна форма колективної пам'яті українського народу, складова частина його культури, але польські впливи, на думку дослідника, виходять за хронологічні рамки художнього досвіду XIX ст., оскільки вогнища їх активності спалахують сьогодні — тексти, розділені століттями, зберігаються в культурі й у своїй інваріантності, і у своїй варіативності.

А.Міцкевич у ранніх баладах “Рибка”, “Світезь”, “Лілії”, “Світезянка”, “Я люблю”, “Пані Твардовська” спирається, як і Т.Шевченко, на традиції фольклорної балади і сприймає їх не як щось беззмістовне, позбавлене реальної основи, зводячи тим самим жанр до сфери “чистих форм”, а насамперед бере до уваги її життєвий зміст, драматичні теми та конфлікти. У баладі “Світезь”, скажімо, рибалки неводом витягують з води жінку (“Кучері білі, уста, мов корали, / Очі великі та сині”), що викликає асоціації з героїнею балади Т.Шевченка “Русалка”. Народні повір'я про русалок і незвичайні сюжетні колізії набувають в обох творах інших, ніж у фольклорі, ідейно-естетичних функцій, іншого осмислення. Шевченкова русалка — дівчина з трагічною долею; виняткове в її “родовідній” не фантастичне життя під водою, а соціальні причини, що спонукали її до самогубства. Щось подібне спостерігаємо і в баладі “Світезь” А.Міцкевича, де образ жінки конкретизується через сюжет: вона розповідає людям, що у своїй “прірві підводній” білопінні вали поховали місто, “Туганів державу”. Патріотки, аби не віддати місто ворогам, затопили його, а самі перетворилися на квіти:

Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

⁶ Афанасьев-Чужбинский О. Спомини про Т.Г.Шевченка // Там само. — С.92.

⁷ Шевченко Т. Твори У 5 т. — К., 1971. — Т.5. — С.344-345.

⁸ З останніх праць див: Адам Міцкевич і Україна: Зб. наук. пр. — К., 1999; роздл “Adam Mickiewicz a literatura ukraińska” // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze (Warszawa). —1999. — Т.8-9. — С.7-126; Нахлік Є. Доля — los — судьба. Шевченко і польські та російські романтики. — А., 2003. — 368 с.; Міцкевич А. Вибране (упор., передмова та післямова Олександра Астаф'єва). — К., 2005. — 461 с.

Мов сніжнобілі метелики, линуть,
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всяпане снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.⁹

Згадаймо, що героїня балади “Лілея” Т.Шевченка, яка виявилася “байстряма” і над якою реготав і насміхався розлючений натовп, загинула (“Я умерла / Зимою під тинном, а весною процвіла / цвітом при долині, / Цвітом білим, як сніг, білим!”). Як бачимо, обидва поети використали широко відомий у народній творчості, як і в романтичній літературі, мотив перетворення дівчини на лілею. Деякі вчені, скажімо, О.Колесса, навіть писали про вплив “Світезя” на “Лілею”, хоча тематика обох творів різна: в А.Міцкевича — історико-патріотична, у Т.Шевченка — соціально-побутова.

У додаткові до ч.ІІІ поеми “Поминки” (“Dziady”) головний герой твору — пілігрим (Конрад) — зображений серед молодих вигнанців, яких примусом відправили до Росії. Їхня подорож і стала сюжетом додатку — антицарського памфлету, поданого у формі подорожньої поеми. Росію описано як країну, де людина живе у варварських умовах; натрапляємо в додатку на історіософські рефлексії автора, міркування про повалення деспотизму. Прагнення росіян до свободи втілено в образах поета в “Пам’ятникові Петру Великому” (учені цей образ ототожнюють то з Пушкіним, то з Рилєєвим) і декабристів (вірш “До приятелів-москалів”).

Привертає увагу в додатку до ІІІ ч. “Поминок”, як і у творчості Т.Шевченка, ще один образ — Петербурга¹⁰, в асоціативне поле якого втягуються такі ціннісні опозиції, як “свобода-деспотизм”, “національна незалежність-імперія”, “поетика-політика” та інші. Як відомо, у циклі “Петербург”, що ввійшов до ч. ІІІ “Поминок”, А.Міцкевич полемізує з потрактуванням польсько-російського конфлікту О.Пушкіним у посланні “Клеветникам России”, де той інтерпретує його як “спор славян между собой” і виправдовує імперські амбіції Росії в межах усього слов’янства і всієї Європи. У картинах примусової подорожі польського вигнанця до Петербурга А.Міцкевич змальовує, за словами І.Франка, “не так, може, живу дійсність, як радше стан своєї душі, настрої, погляди та враження”¹¹. Пілігрим сприймає цей край як “дикий”, “живло вороже”, який не раз і книжку “викрадав на чужині”, і “силою” вивозив із західних країн; “орди народів вийшли з гнізд тутешніх”, а про “розбійників тутешніх” пам’ятають і “альпійські скелі”, і “пам’ятники Рима”. Доля Росії та Європи хвилює автора з погляду божественних істин, християнської моралі:

Як карта, що для писання готова.
Чи ме на ній писати палець божий
І добрих ужіє людей за букви?
Чи він напише тут святую правду,
Що рід людський в любови повинен жити,
І жертви — се трофеї сього світу?
Чи, може, бога ворог віковичний
Прийде і в книзі тій мечем напише,

⁹ Міцкевич А. Вибране. — С.20.

¹⁰ Див.: Гопоров В. Петербураский текст русской литературы. — СПб., 2003. — С.46; Дзира Я. Міцкевич і Шевченко погляд на Петербург // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze (Warszawa). — 1999. — Т.8-9. — С.26-35; Астаф’єв О. Образ Петербурга в Шевченка й Міцкевича // Verchovyna. — 2004. — Ч.29. — С.8-12.

¹¹ Франко І. Передне слово [до перекладу циклу Адама Міцкевича “Петербург”] // Франко І. Збір. творів У 50 т. — К., 1978. — Т.11. — С.304.

Що быть в кайданах людськості довіку,
і що трофеї людськості — кнути?¹²

Ще полемічніше послання “До приятелів-москалів” (прикметно, що в першій редакції перекладу М.Рильського твір так і називався; під цією ж назвою він друкувався в журналі “Червоний шлях”. — 1925. — №5). Є.Нахлік коментує його так: “Тепло згадавши своїх російських колег-письменників, з якими він заприятелював під час своєї вимушеної “російської одиссеї” в 1824–29 рр. (поіменно назвав лише страченого Рилєєва та засланого Бестужева-Марлінського), Міцкевич з гіркотою і жалем оскаржував тих із них, хто надихав і вігав придушення царизмом польського повстання 1830–31 рр., а саме: Жуковського й Пушкіна, чії вірші (один першого та два другого — “Клеветникам России” и “Бородинская битва” — було видано окремою брошурою під назвою “На взятие Варшавы”, вересень 1831 р.)”¹³.

У циклі вражає демонічний образ Петербурга, бо це місто, як стверджує В.Топоров, стало “центром зла і злочинів, де страждання перебрало міру і незворотно відклалося в народній свідомості”; це місто наскрізь фальшиве, неросійське, міражне, хаотичне, азіатське¹⁴.

Ще з XVIII–XIX ст. у свідомості росіян починає формуватися негативний образ Петербурга або, за висловом В.Топорова, “Петербурзький текст”. У ньому виявляє себе “ужас жизни”, що “исходит из ее реальных воздействий и вопиет о своих жертвах” (І.Анненський). Місто розташоване на краю світу, це не столиця, а “финское болото” (М.Тургенєв), де неможливо жити з огляду на несприятливі кліматичні умови. Місто, збудоване на “благородних костях” (Т.Шевченко), прокляте. Тут смертність переважає над народжуваністю, люди важко акліматизуються. Ще одна аномалія цього міста — надзвичайна скупченість, адже на один будинок припадає 70 осіб, тоді як у Лондоні — 8. Тут чоловіків більше, ніж жінок, а звідси — велика кількість неодружених і бездітних, занепадає “індустрія спадкоємництва”. Петербург посідає перше місце в Росії за венеричними захворюваннями, сухотами, алкоголізмом, кількістю психічно хворих і самогубств, тут процвітають безпритульність, хуліганство, злочинність. А на додаток до всього — голод, який пожер тисячі життів (див. “Печеру” Є.Зам'ятіна). Є.Нахлік пише: “...Міцкевич “відкрив” (тобто розпочав) “петербурзький текст” як літературну версію “чорної легенди”. На початку 1830-х рр. російські літератори ще не наслідувались так писати. Лише згодом Гоголь, Некрасов, Достоевський та інші утвердили в російській літературі “чорну легенду” Петербурга. А.Міцкевич, який на власні очі бачив Петербург, чув про нього з уст самих росіян, виїхавши на Захід, зміг без остраху надрукувати свій твір, розвінчавши Петрову столицю як втілення деспотичної влади”¹⁵.

Наснажена художньо-фантастичною умовністю ч. III “Поминок” А.Міцкевича разом із додатком до неї, безумовно, вплинули на поему “Сон” Т.Шевченка. Про це писав ще І.Франко¹⁶. М.Зеров також зазначав, що вступ до “третьої частини “Petersburg” відбився на Шевченковій поемі”¹⁷. Характеристика Петербурга Міцкевичем збігається з Шевченковою, бо місто справді збудоване за волюнтаристським наказом царя, усупереч здоровому глуздові, на болотистій місцевості, географічно та кліматично непридатній для містобудування і проживання людей. Ремінісценції з Міцкевича відчутні і в описові пам'ятника Петрові, і в картині військового параду, і в авторських відступах. Звернім увагу на змальовану в “Переглядові війська” військово-бюрократичну самодержавну піраміду:

¹² Там само. — Т.11. — С.310.

¹³ Нахлік Є. Цит. праця. — С.102.

¹⁴ Див.: Топоров В. Петербургский текст русской литературы. — С.7–66.

¹⁵ Нахлік Є. Цит. праця. — С.103.

¹⁶ Див.: Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т.26. — С.386.

¹⁷ Зеров М. Шевченкова творчість “Три літа” // Зеров М. Твори: У 2 т. — К., 1990. — Т.2. — С.166.

Цар, як у круглях куля, між стовпці
 Влетів, спитав: “Здорово, молодці?” –
 “Здрастуй, цар-батюшка!” – ревнуло збірне тіло,
 Неначе сто медведів заревіло.
 Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,
 Впав, як опука, в губу коменданта,
 А потім, з рота летячи до рота,
 Аж на останнього упав сержанта.
 І наче камінь, що з гори зірветься,
 Щораз, то швидше й швидше вниз несеться.
 Аж у глибоку скотиться долину
 І там стократним ехом відіб'ється, –
 Зойкнули зброї, брязнули шабляки,
 Змішалось все в гомоні одним¹⁸.

Т.Шевченко розгортає ремінісценцію з Міцкевича в картину “генерального мордобою” (І.Франко), що стає гротескною ілюстрацією перевірки царату в дії, переростає у фарсову, навіть фантазмагоричну картину, виступаючи, на думку Є.Нахліка, “органічним інтертекстом” щодо тексту Міцкевича:

Дивлюсь, цар підходить
 До найстаршого... та в пику
 Його як затопить!..
 Облизався неборака;
 Та меншого в пузо –
 Аж загуло!.. а той собі
 Ще меншого туза
 Межи плечі; той меншого,
 А менший малого,
 А той дрібних, а дрібнота
 Уже за порогом
 Як кинеться по улицах
 Та й давай місити
 Недобитків православних,
 А ті голосити;
 Та верещать; та як ревнуть:
 “Гуля наш батюшка, гуля!
 Ура!.. ура!.. ура! а, а, а...”¹⁹

Шевченків опис Петербурга вступає в діалог не лише з циклом “Петербург” із “Поминок” А.Міцкевича, а й із “Мідним вершником” О.Пушкіна; якщо російський поет славить Петербург як єдине в Росії цивілізоване, культурне, європейське, взірцеве, навіть ідеальне місто, захоплюється, зокрема, дзвіницею Петропавловського собору та Петропавловською фортецею, то Шевченко глумиться над архітектурою Петербурга:

По тім боці
 Твердиня й дзвіниця,
 Мов та швайка загострена,
 Аж чудно дивиться.
 І дзигарі теленькають...²⁰

Тобто поет вдається до відвертого пародіювання, гротескної дегероїзації образу імперської столиці, того демонічного Петербурга, який з волі “тирана”, як пише в “Олешкевичеві” А.Міцкевич, “впадав у міць чортівську”. В.Топоров, аналізуючи “Поминки” в контексті пророцтв про смерть Петербурга, проклять, накликають кари на нього, зазначає, що “зле начало” міста має багато варіантів: сатанинства

¹⁸ Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т.11. – С.328–329.

¹⁹ Шевченко Т. Збір. творів: У 5 т. – Т.2. – С.246–247.

²⁰ Там само. – С.247.

(“Поминки” А.Міцкевича), чортівщини (“Портрет” М.Гоголя, “Поема без героя” А.Ахматової), петербурзької нечисті, мороків і видінь (“Ахру” О.Ремізова), макаберності (“Бобок” Ф.Достоевського), аномальних патологічних душевних станів людини (“Злочин і кара” Ф.Достоевського, “Петербурзькі зими” Г.Іванова). До цих варіантів “петербурзького тексту” як “тексту” диявола слід зарахувати й ліричну епопею Юрія Клена “Попіл імперій”, де у вступній частині змальовано Петербург, в якому киплять сатанинські пристрасті, царівни пестять плоть “святого чаклуна” Грегуюра Распутіна, під Гапон міняє своє срібне кадило на червоний прапор, ширяться ідеї “Капіталу” й ведеться підготовка до війни. Петербурзьку гофманіану продовжує Є.Маланюк – і як культуролог та есеїст (есе “Петербург як літературно-історична тема”), і як поет (вірш “Що Петроград, і Ленінград...”, де оживає образ святого Юрія “над забитим гадом”, над “тим, що називалось “Петербург”).

Як і А.Міцкевич, Т.Шевченко оцінює петербурзькі події під кутом зору “волі національної й державної” (Є.Маланюк). Довкола проблеми державницької свідомості Т.Шевченка досі тривають суперечки. Деякі дослідники, наприклад Г.Грабович (услід за раннім Є.Маланюком), вважають, що “Шевченко далекий від ідеї національної держави, він заперечує її національно-екзистенційну цінність”. Інші, скажімо Т.Комаринець та І.Денисюк, вбачають у творах Т.Шевченка відсвіт державницького ідеалу самостійної гетьманської України²¹. Очевидно, варто звернути увагу й на монолог Полуботка, вмонтований у композицію поеми, який явно перегукується із народною піснею “У Глухові у городі”, уміщеною у збірнику М.Максимовича “Украинские народные песни” (1849):

У Глухові у городі усі дзвони дзвонять.

Да вже наших козаченьків на лінію гонять.

А.Міцкевич наголошував, що Петербург збудований на козацьких кістках, що цар у “сипкі піски й болотяні грязюки” велів “палів сто тисячів ввігнати” і “тіл людських сто тисяч утопати”, а потім на “тих палях і тих тілах” місто заснувати. Про те, що з наказу Петра I козацькі полки будували Петербург, споруджували канали та укріплення і від виснажливої праці, хвороб і поганих харчів там і загинули, розповідає і Т.Шевченко:

Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердий!
О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!..²²

До цього мотиву додається й інший – смерті чернігівського полковника Павла Полуботка, який після кончини І.Скоропадського підмовляв старшину обрати його на гетьмана. Це суперечило намірам Петра I скасувати гетьманство, тож він викликав Полуботка до Петербурга й ув'язнив у Петропавлівській фортеці, де той незабаром і помер. Полуботок в поемі виступає як захисник народних інтересів, а категорії “Глухів” (після розгрому Батурина – козацька столиця), “козаки”, “наказний гетьман”, “вольний гетьман” асоціюються з ідеєю козацької

²¹ *Нахлік Є.* Цит. праця. — С.76.

²² *Шевченко Т.* Збір. творів т. 5 ч. — Т.2. — С.248.

держави, по суті, розвивають історіософські мотиви Шевченкових поем “Гайдамаки”, “Тарасова ніч”, “Іван Підкова”, “Гамалія”, “Холодний яр”, “Великий льох” та інші. Є.Нахлік зазначає: “Для Шевченка мати свою національну державу, навіть далеку від досконалої, усе-таки безумовно краще, ніж перебувати в чужині. Про пієтет Шевченка перед національною державою свідчить хоча б побожний епітет “Ще за Гетьманщини святої” (“Титарівна”, в.7) – виразна романтична ідеалізація, ба навіть сакралізація козацької держави. Це дає підставу говорити, що Шевченко не тільки толерував національну думку, а й благоговів перед нею”²³.

А.Міцкевич також виступав за національну державу, покладав великі сподівання на збройне визволення Польщі з-під імперського ярма, запровадження християнських цінностей як норми міжнародних і міжлюдських стосунків. Про це йдеться в його “Оді до молодості”: “Хоча й слизька дорога – все ми зможемо! / Хоча при вході і насильство, й хворість, – / насильство силою ми переможемо / а в молодості візьмемо бадьорість!”²⁴.

У 1832 р. в Парижі побачили світ “Книги польського народу і польського пілігримства” (“Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego”) А.Міцкевича, в яких викладено ідею польського месіанізму. На думку автора, саме поляки, як вибрана нація, мають возвістити світові ідею свободи й воскресити мир і справедливість на землі.

Прикметно, що “Книги польського народу й польського пілігримства” А.Міцкевича мали вплив на український історіософський твір “Закон Божий (Книги буття українського народу)” М.Костомарова, в якому містилися програмні документи Кирило-Мефодіївського братства. Цей трактат був конфіскований жандармами 30 березня 1847 р. під час обшуку на квартирі М.Костомарова, і він фігурував на слідстві у справі братчиків у Києві та в Петербурзі. Тривалий час оригінальність рукопису перебувала під сумнівом. Сам М.Костомаров у своїх свідченнях, які неодноразово змінював, називав його перекладом фрагмента “Книг польського народу і польського пілігримства” (скорочено “Пілігримка”. – *Авт.*) А.Міцкевича. 12 квітня 1847 р., коли учений перебував у стінах Таємної канцелярії в Петербурзі, жандарми начебто повірили у правдивість цих свідчень, бо в описі вилучених речей зазначили: “1. Рукопис, який називають “Закон Божий”, за словами Костомарова, перекладений на малоросійське нареччя з польської, із Міцкевичевої “Pielgzymki”²⁵. Але вже 20 квітня того ж року вони дійшли висновку, що це не переклад із польської, а “рукопис злочинного змісту”, який, “об’єднуючи в собі всі думки комуністів і правила революціонерів із обурливими закличками наприкінці до слов’янських племен, містить в собі всі основи таємної організації”²⁶.

Про впливи “Книг польського народу і польського пілігримства” на “Закон Божий” писав Микола Зеров: “Форму “Книг буття” взято з Міцкевича”²⁷. І далі: “Не будемо спинятися на дрібніших відмінах між українським і польським твором, зазначимо лише, що їм обом властиві: євангельський демократизм, тобто тенденція виводити суспільний ідеал з християнських релігійних текстів, та ідеалізація поняття про старовину (у Міцкевича – польську, у Костомарова – українську)... Нарешті обом творам властивий своєрідний національний месіанізм”²⁸. Проте твір М.Костомарова цілком оригінальний і за композицією, і за ідеологією, і за розробкою окремих деталей. “Думки та ідеї братства, а головне, його ентузіазм, “апостольство любови к ближньому”, знайшли свій відгомін

²³ Нахлік Є. Цит. праця. – С.76.

²⁴ Тичина П. Зібр. творів: У 12 т. – К., 1985. – Т.6. – С.346.

²⁵ Справа М.І.Костомарова // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. (упор. І.І.Глизи, М.І.Бутич, О.О.Франко). – К., 1990. – Т.1. – С.272.

²⁶ Журнал слідства // Там само. – Т.3. – С.353.

²⁷ Зеров М. Книги буття українського народу // Зеров М. Твори: У 2 т. – Т.2. – С.141.

²⁸ Там само. – С.144.

у Шевченковій творчості, — хоч слов'янофільство Шевченкове і його пророцький пафос властиві були йому раніше від організації братства”²⁹.

Задекларовані у “Книгах польського народу і польського пілігримства” ідеї національного відродження Польщі лягли в основу додатку до ч. III поеми “Поминки”, поеми “Пан Тадеуш”, низки патріотичних віршів і статей, написаних у 1830-х рр. і надрукованих у часописі “Польський пілігрим”.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що інтерес до проблеми “Тарас Шевченко й Адам Міцкевич” сьогодні зростає. Зумовлений він не лише потребою пояснити читачеві сутність хронологічно віддаленого явища, яким була творчість польського поета, витлумачити її як екзотичний феномен, а і прагненням виявити точки еквівалентності української та польської літератур. При цьому варто зазначити, що рушійною силою творчості А.Міцкевича виступала потреба відновлення національної державності (в ягелонських кордонах, тобто з так званими кресами — литовськими, білоруськими, українськими), а основним стимулом для Т.Шевченка стала ідея національного та соціального визволення українського народу від імперського ярма та кріпаччини. Інша річ, що творчість обох поетів сягала міфологічних та релігійних масштабів, наснажувалася архетипами людської психології, імпульсами “колективного підсвідомого”, міфотворчим досвідом тисячоліть.

Історія рецепції творчості А.Міцкевича в українській літературі бачиться як осяяний спалахами образної й наукової думки шлях до А.Міцкевича, який наша українська культура проходить ще з часів Т.Шевченка і до нинішніх днів, шлях, де часові межі постійно зміщуються — теперішнє обох народів переплітається з минулим та майбутнім.

---

²⁹ *Там само.* — С.145.

Ірина Даниленко

МОЛИТВА В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА*

Прагнення сучасної науки дослідити українську культуру в її ставленні до юдео—християнської традиції останнім часом надзвичайно актуалізується, і українська поезія дає в цьому плані дуже багатий матеріал, який потребує всебічного, якомога об’єктивнішого дослідження. Передусім це стосується поетичної спадщини Т.Г.Шевченка, навколо якої вже півтора століття точаться дискусії з приводу світоглядних домінант поета. Зокрема, каменем спотикання для шевченкознавства постало питання про релігійність поета. Якщо в радянські часи переважна більшість дослідників вирішувала це питання негативно, декларуючи суто прикладний характер біблійних образів, сюжетів та релігійних мотивів у творчості, за їхнім визначенням, поета-атеїста та революційного демократа, а їх опоненти в Західній Україні (до 1939 р.) і на еміграції наполегливо відстоювали образ Шевченка як щирого християнина, то сьогодні ситуація кардинально змінилася: апологети релігійності поета явно домінують. Утім, проблема тенденційної рецепції Шевченкового доробку, який сьогодні намагаються прочитати під кутом зору модних наукових віянь, сучасних світоглядних шукань, певних ідеологічних позицій або усталених суб’єктивних уявлень того чи того дослідника стосовно образу Шевченка, залишається злободенною¹. З огляду на це надзвичайної актуальності набуває комплексний підхід до вивчення творчості Шевченка в напрямку *від поетики до*

---

* Стаття підготовлена до “Шевченківської енциклопедії”.

¹ Див. аналітичний огляд новіших тенденцій у шевченкознавстві: *Нахлік С.К. Доля-Лос-Судьба: Шевченко і польські та російські романтики.* — А., 2003. — С.14–15.